

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικό και Καποδιστριακό
Πανεπιστήμιο Αθηνών

Νεότερη Ελληνική Ιστορία Α'

ΕΝΟΤΗΤΑ 1: Το κράτος

Κατερίνα Γαρδίκι

Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Το κράτος

Το κράτος είναι τρόπος οργάνωσης της κοινωνίας, εντός του οποίου λειτουργούν απλές ή σύνθετες ιεραρχίες. Ως τρόπος κοινωνικής οργάνωσης έχει αποδειχθεί εξαιρετικά ανθεκτικός στην πάροδο των αιώνων αλλά και ιδιαίτερα προσαρμοστικός.¹ Ωστόσο, αν κανείς αναλογιστεί τη διάρκεια των εκατομμυρίων ετών της ανθρώπινης παρουσίας, κράτη προέκυψαν σχετικά όψιμα, μόλις την τέταρτη χιλιετία π.Χ., έχουν επομένως ιστορία μόλις έξι χιλιετιών περίπου. Σήμερα εξάλλου το σύνολο των ανθρώπινων κοινωνιών υπάγονται σε κράτη, πράγμα το οποίο δεν ίσχυε έως πολύ πρόσφατα. Επίσης η σφαίρα της ανθρώπινης ζωής, στην οποία αναφέρονται τα κράτη, δηλαδή υπάγεται στην κρατική δικαιοδοσία, αλλάζει και αυτή από εποχή σε εποχή και από κοινωνία σε κοινωνία. Τα κράτη επιπλέον υπάρχουν σε αλληλεπίδραση, συνύπαρξης ή ανταγωνισμού, μεταξύ τους διαμορφώνοντας κρατικά συστήματα με διαφορετικά χαρακτηριστικά σε κάθε χρονική περίοδο. Τέλος, τα κράτη δομούνται εσωτερικά με πολλούς τρόπους

1. Μπορεί να σκεφτεί κανείς και άλλους τρόπους κοινωνικής οργάνωσης, όπως, για παράδειγμα, τον πιο στοιχειώδη, δηλαδή την οικογένεια, άλλες συνεργατικές μορφές, την εκκλησία, ομάδες, χωριά, συντεχνίες, παρέες, πελατειακά δίκτυα κλπ. ή ακόμη και μη νόμιμες μορφές κοινωνικής οργάνωσης.

ανάλογα με την κοινωνική τους σύνθεση και τα χαρακτηριστικά των ηγετικών τους στρωμάτων.

Ορισμοί και γενικά χαρακτηριστικά

Ως τρόπος οργάνωσης της κοινωνίας το κράτος δημιουργήθηκε από τη στιγμή που οι κοινωνίες έγιναν σύνθετες με εξειδικευμένες ομάδες, που διαφοροποιούνταν από τους χωρικούς-παραγωγούς τροφής και συγκεντρώνονταν σε οικιστικά σύνολα γύρω από ιερά ή και οχυρά. Στις κοινωνίες αυτές αναδείχθηκαν ηγετικά στρώματα, τα οποία επέβαλλαν τη βούλησή τους στους χωρικούς για άντληση οικονομικών πόρων με συλλογή φόρων και με άσκηση βίας τόσο για τη δική τους συντήρηση, όσο και για την επικράτησή τους στους ανταγωνισμούς με όμοιές τους γειτονικές πόλεις - κράτη. Οι πρώτες οργανωμένες πόλεις - κράτη με τα παραπάνω χαρακτηριστικά ήσαν οι πόλεις των Σουμερίων, που εμφανίστηκαν περί το 3500 π.Χ. στη Μεσοποταμία. Αυτές οι κρατικές μορφές απαρτίζονταν από την πόλη, την παραγωγική της περιφέρεια και τα χωριά της με τις σχετικά αδιαφοροποίητες κοινότητες των χωρικών.

Από τα παραπάνω προκύπτουν οι δύο στοιχειώδεις λειτουργίες, που διαθέτουν όλα τα κράτη, από τα πιο πρώιμα έως τα πιο ανεπτυγμένα:

- την άσκηση βίας (με ένοπλα σώματα, στρατό κλπ.)
- την απόσπαση οικονομικών πόρων (με φορολογία κλπ.)

Στην ιστορική τους εξέλιξη τα κράτη απέκτησαν πολλές πρόσθετες λειτουργίες και αρμοδιότητες, που αφορούσαν, για παράδειγμα, την κατανομή των φυσικών πόρων, την παροχή εκπαίδευσης και κοινωνικής μέριμνας στους πολίτες τους, της αναδιανομής του οικονομικού πλούτου --και ξανάεχασαν ορισμένες από αυτές στην πρόσφατη διαδρομή τους. Τα κράτη εξελίχθηκαν αφ'ένός ως προς τις μεταξύ τους σχέσεις με πολέμους, κατακτήσεις, επεκτάσεις, συγχωνεύσεις και διαφόρων ειδών συμβιβασμούς, για παράδειγμα συνθήκες, συμφωνίες ανταλλαγών κλπ. Αφ'ετέρου

εξελίχθηκαν ως προς τις σχέσεις των ηγετικών τους στρωμάτων, δηλαδή των ηγεμόνων, βασιλέων, της πολιτικής τους τάξης κλπ. με τους υπηκόους τους. Από την πορεία αυτής της σχέσης μέσα από συγκρούσεις συμφερόντων, προέκυψαν αντιπαραθέσεις, επαναστατικές ανατροπές και συμβιβασμοί, που διαμόρφωσαν νέες σχέσεις ανάμεσα σε παλαιά ή νέα ηγετικά στρώματα και υπηκόους.

Συχνά η απόσπαση οικονομικών πόρων μέσω της φορολογίας από κλεπτοκρατικές ηγεσίες κατέστρεφε τη συναίνεση των φορολογούμενων, που οδηγούνταν σε σύγκρουση, εξέγερση ή απειλή εξέγερσης, ενώ η ανατροπή κατέληγε σε συμβιβασμό με νέες προϋποθέσεις την αναδιανομή των οικονομικών πόρων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ταξικής σύγκρουσης και κοινωνικού συμβιβασμού από τη νεότερη ιστορία υπήρξε η διαμόρφωση του κράτους πρόνοιας στην Ευρώπη από το τέλος του δέκατου ένατου αιώνα. Αυτή ξεκίνησε με τη δημιουργία συστήματος κοινωνικής ασφάλισης και συντάξεων κατά τη δεκαετία του 1880 από τον γερμανό καγκελάριο Bismark, για να απαντήσει στην άνοδο του γερμανικού εργατικού κινήματος. Συνεχίστηκε δε με την επιτυχία του Lloyd George, υπουργού οικονομικών των φιλελευθέρων της Βρετανίας, να περάσει μέτρα κοινωνικής πρόνοιας (1909-1911) μέσα από μια συνταγματική κρίση (1910). Το εύρος του κοινωνικού σώματος, που αποφασίζει για την τύχη των υλικών μέσων που το κράτος αποσπά, βρίσκεται στο επίκεντρο της σχέσης των πολιτών με το κράτος, προσδιορίζει τα ποιοτικά χαρακτηριστικά του κράτους και αποτελεί αντικείμενο συνεχούς διαπραγμάτευσης, ειρηνικής ή μη. Όλα τα κράτη όμως, πρώιμα και σύγχρονα, ολιγαρχικά ή δημοκρατικά, ασκούν βία και αποσπούν οικονομικούς πόρους με διάφορους τρόπους.

Όλα τα κράτη επίσης διαθέτουν τα εξής τρία κοινά χαρακτηριστικά: αναφέρονται σε συμπαγή εδαφική έκταση, σε συγκεκριμένο πληθυσμό και σε εξουσιαστική επιβολή πάνω σε αυτόν. Στην ουσία τους είναι οργανισμοί διαχείρισης

των μέσων καταναγκασμού, οι οποίοι διακρίνονται από νοικοκυριά, ομάδες συγγένειας και άλλες οργανωτικές μορφές καθώς κατέχουν προνομιακή θέση έναντι όλων των άλλων οργανισμών. Σύμφωνα λοιπόν με τον ορισμό του κράτους κατά τον συνταγματολόγο Αριστόβουλο Μάνεση,

“Κράτος είναι οργάνωσις εξουσίας αυτοδυνάμου, διέπουσα την διαβίωσιν του συνόλου των ανθρώπων των διαβιούντων εντός ορισμένης χώρας.”

Η αναφορά του Μάνεση σε οργάνωση αυτοδύναμης εξουσίας υποδηλώνει την έννοια της κυριαρχίας, δηλαδή μιας εξουσίας πάνω από όλες τις άλλες, η οποία να μην υπάγεται σε-- ούτε να προκύπτει από αυτές, να είναι η κυρίαρχη, δηλαδή το απόλυτο μέτρο της νομιμότητας -- αυθαίρετης ή μή. Χωρίς κυριαρχία, δηλαδή χωρίς αυτή την αυτοδύναμη εξουσία, δεν υπάρχει κράτος.

Στον ορισμό της κυριαρχίας έχει δοθεί ποικίλο περιεχόμενο, όπως:

- Η ανώτατη απόλυτη και μη υποκείμενη σε έλεγχο εξουσία, δια της οποίας κυβερνάται ένα ανεξάρτητο κράτος.
- Η ανώτατη πολιτική αρχή.
- Η αυτοδύναμη πηγή πολιτικής εξουσίας από την οποία απορρέουν όλες οι επί μέρους πολιτικές εξουσίες.
- Η διεθνής ανεξαρτησία ενός κράτους σε συνδυασμό με το δικαίωμα και την εξουσία να ρυθμίζει τα εσωτερικά του ζητήματα χωρίς ξένη υπαγόρευση.
- Η εξουσία να πράττει κανείς τα πάντα μέσα σε ένα κράτος χωρίς να λογοδοτεί: να νομοθετεί, να εκτελεί και να εφαρμόζει τους νόμους, να επιβάλλει και να συλλέγει φόρους και εισφορές, να κάνει πόλεμο και ειρήνη, να συνάπτει συνθήκες συμμαχίας ή εμπορίου με ξένες χώρες και τα τοιαύτα.

Όπως θα δούμε, στην πραγματικότητα η κυριαρχία σπάνια βρίσκεται σε απόλυτη

μορφή. Συνήθως η κυριαρχία των κρατών περιορίζεται από την ανάγκη συνύπαρξής τους με άλλα κράτη στο πλαίσιο αμοιβαίων συμφωνιών ή κώδικα συμπεριφοράς, ισορροπίας δυνάμεως ή και απειλών, δηλαδή από το διεθνές σύστημα των κρατών.

Το διεθνές σύστημα κρατών, έτσι όπως διαμορφώθηκε στην Ευρώπη μετά την Ειρήνη της Βεσφαλίας το 1648 (βλ. παρακάτω), υπαγόρευε στα κράτη να διαθέτουν δύο ακόμη χαρακτηριστικά, που προσδιόριζαν τις σχέσεις τους με άλλα κράτη του διεθνούς συστήματος, χαρακτηριστικά που έχουν κανονιστική ιδιότητα, δηλαδή οφείλουν να υπάρχουν, και θα τα συναντήσουμε και στην περίπτωση της ίδρυσης του ελληνικού κράτους: να είναι βιώσιμα, ώστε να μη συνιστούν εστίες διεθνούς αποσταθεροποίησης², και να αναγνωρίζονται από τα άλλα κράτη, μέλη του διεθνούς συστήματος.³ Επομένως από τον δέκατο έβδομο αιώνα και εξής τα χαρακτηριστικά των κρατών είναι:

- 1 Σταθερός πληθυσμός
 - 2 Συμπαγής εδαφική έκταση
 - 3 Κυριαρχία
 - 4 Βιωσιμότητα
 - 5 Αναγνώριση
-

2. Στη σύγχρονη εποχή, μετά το 1990, ορισμένα κράτη έχασαν το τεκμήριο της βιωσιμότητας, καθώς οι ηγεσίες τους έχασαν την ικανότητα να τα κυβερνούν. Ωστόσο δεν έχουν στερηθεί τη διεθνή αναγνώριση. Αυτά είναι τα κράτη, που έχουν χαρακτηριστεί ως αποτυχημένα κράτη (failed states) και αποτελούν εστίες αποσταθεροποίησης.

3. Σήμερα μπορεί να σκεφτεί κανείς περιπτώσεις οντοτήτων που διεκδικούν την κρατική τους ύπαρξη, ωστόσο δεν αναγνωρίζονται ως κράτη από το διεθνές σύστημα κρατών, δηλαδή από τη διεθνή νομιμότητα, παρά μόνο από μικρό αριθμό άλλων κρατών. Τέτοιο παράδειγμα είναι το Κόσοβο.

Διεθνή συστήματα κρατών

Τα κράτη υπάρχουν σε ανταγωνισμό μεταξύ τους. Στο τέλος δε των μεγάλων ευρωπαϊκών πολεμικών συγκρούσεων της νεότερης εποχής ξαναχαράσσονταν τα διακρατικά σύνορα από τους νικητές σε διεθνείς διασκέψεις, που αναδιαμόρφωναν ταυτόχρονα το διεθνές δίκαιο για την αυτοπροστασία του νέου συστήματος. Η πρώτη σημαντική τομή, που δημιούργησε το σύστημα των νεότερων κρατών ήταν η *Ειρήνη της Βεσφαλίας* του 1648,⁴ με την οποία τερματίστηκε ο Τριακονταετής Πόλεμος (1618-1648). Το Βεσφαλιανό σύστημα εγκαινίασε νέα πολιτική θεωρία και νέα θεωρία διεθνών σχέσεων με θεμελιώδεις αρχές την ιδέα των κυρίαρχων κρατών και την αρχή του δίκαιου πολέμου, αρχές που ίσχυαν για όλα τα κράτη, ανεξάρτητα από το μέγεθός τους.

Το τέλος των Ναπολεόντειων Πολέμων και η ειρήνη που υπογράφηκε στο *Συνέδριο της Βιέννης* το 1815 εγκαινίασαν ένα νέο σύστημα κρατών, το οποίο, χωρίς να αναιρεί τις αρχές του Βεσφαλιανού συστήματος, θα διείπετο ακόμη από την αρχή της νομιμότητας. Το σύστημα του Συνεδρίου της Βιέννης έδωσε ώθηση στη δημιουργία της Ευρωπαϊκής Συμφωνίας μεταξύ των *de facto* ισχυρών κρατών της Ευρώπης (βλ. παρακάτω) και διατηρήθηκε ως σύστημα αρχών για τη ρύθμιση των διεθνών διαφορών έως την έκρηξη του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου το 1914. Η *Διάσκεψη της Ειρήνης των Παρισίων* το 1919 για τον τερματισμό του πολέμου αυτού δημιούργησε με τη σειρά της νέα νομιμότητα στις διεθνείς σχέσεις με θεμέλιο την αρχή της αυτοδιάθεσης των λαών.⁵

4. Αποτελείται από ένα σύνολο συνθηκών, που υπογράφηκαν κατά τη διάρκεια του 1648 στο Αμβούργο, το Münster και το Osnabrück.

5. Η Διάσκεψη των Παρισίων κατέληξε σε σειρά επιμέρους συνθηκών μεταξύ του συνόλου των νικητών του πολέμου και κάθε μιας από της ηττημένες χώρες, για παράδειγμα τη Συνθήκη των Σεβρών με την Οθωμανική Αυτοκρατορία το 1920. Βλ. παρακάτω.

Από την εποχή της ειρήνης της Βεσφαλίας, η οποία έθεσε την έννοια της κυριαρχίας στο κέντρο του διεθνούς συστήματος κρατών, έως σήμερα η ιδέα αυτή έχει υποστεί πολλές μεταβολές τόσο ως προς το περιεχόμενο και τα όρια της κυριαρχίας όσο και ως προς τους φορείς της. Στα μοναρχικά κράτη φορέας της κυριαρχίας ήταν ο μονάρχης, σε ορισμένες περιπτώσεις ελέω θεού, στα εθνικά κράτη η κοινότητα του έθνους των πολιτών.

Μετά το τέλος του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου, εξ αιτίας της ευρωπαϊκής εμπειρίας με τον ναζιστικό ολοκληρωτισμό, τα όρια της κυριαρχίας των κρατών έχουν πάψει να θεωρούνται απαραβίαστα από τη διεθνή νομιμότητα, όπως αυτή εκπροσωπείται από τον Οργανισμό Ηνωμένων Εθνών, που δημιουργήθηκε το 1945. Πέρα επίσης από την εκούσια εκχώρηση κυριαρχίας σε υπερκρατικές ενώσεις, όπως για παράδειγμα η Ευρωπαϊκή Ένωση, από τα μέλη τους, οι διεθνείς οργανισμοί διατηρούν ρυθμιστικές αρμοδιότητες και δικαιώματα επίβλεψης και κυρώσεων, ανάλογα με το μέγεθος των κινδύνων της πυρηνικής εποχής. Η διαπερατότητα των κρατικών συνόρων έχει περαιτέρω διαβρωθεί από τις πραγματικότητες της ψηφιακής τεχνολογίας. Τέλος, παρόλο που το διεθνές σύστημα εξακολουθεί να εκπροσωπείται από τις ηγεσίες κυρίαρχων κρατών, όπως και στο παρελθόν, καλείται ωστόσο να διαχειριστεί προκλήσεις οριακές για την επιβίωση του ανθρώπινου είδους, που προκύπτουν από τις συνέπειες της παγκόσμιας ανισότητας σε συνδυασμό με την απειλή οικολογικής κατάρρευσης.

Εξέλιξη των κρατών της Ευρώπης

Ο πολυκερματισμός της πολιτικής εξουσίας στην ευρωπαϊκή ήπειρο αποτελεί ένα από τα ιστορικά χαρακτηριστικά της περιοχής μας, που έχει απασχολήσει την ιστοριογραφία στο πλαίσιο της σύγχρονης ιστοριογραφικής τάσης της Παγκόσμιας Ιστορίας (World History), ιδιαίτερα όταν συγκρίνονται οι πολιτικές δομές της Ευρώπης με εκείνες της Κίνας.

Με κριτήριο τους τρόπους, με τους οποίους τα ευρωπαϊκά κράτη διεκπεραίωναν τις δύο στοιχειώδεις λειτουργίες τους, την απόσπαση οικονομικών πόρων και την άσκηση βίας, ο αμερικανός ιστορικός Charles Tilly (1929 – 2008) προχώρησε σε τυποποίηση των φάσεων της εξέλιξής τους σε τρεις περιόδους. Σύμφωνα με τον Tilly κατά την πρώτη, *‘συμβατική’*, φεουδαλική, φάση η επιβολή της βίας και η απόσπαση πόρων ασκούντο με συμβόλαια τόσο γι την συγκρότηση των ένοπλων ομάδων όσο και για την απόσπαση φόρων και προσόδων μέσα στην ιεραρχική δομή του *‘φεουδαρχικού’* συστήματος εξουσίας από τον ταπεινότερο βασσάλο ως των ανώτερο κυριάρχη. Η *‘συμβατική’* φάση διατηρήθηκε έως τον δέκατο τέταρτο αιώνα. Ακολούθησε, έως τον δέκατο όγδοο αιώνα, η περίοδος, κατά την οποία ενισχύθηκαν τα δυναστικά κράτη (Αγγλία, Ισπανία και Γαλλία) και η συγκρότηση στρατών, ναυτικού αλλά και η συλλογή φόρων ασκείτο με τη βοήθεια *μεσασόντων*, δηλαδή με στρατολόγηση ή ναυτολόγηση μισθοφόρων και με ενοικίαση φόρων και προσόδων. Το σύστημα αυτό άλλωστε μας είναι οικείο από την ιστορία της οθωμανικής περιόδου, για παράδειγμα με τους θεσμούς των αρματολικιών και του ιλτιζάμ. Τη φάση των μεσαζόντων διαδέχθηκε η φάση των συγκροτημένων (*consolidated*) συγκεντρωτικών κρατών, τα οποία υιοθέτησαν το δοκιμασμένο και επιτυχημένο υπόδειγμα δυναστικών κρατών της Ευρώπης, δηλαδή της Ισπανίας, της Βρετανίας και της Γαλλίας, που, κάτω από την πίεση μακροχρόνιων πολέμων, ενσωμάτωσαν τις δύο δομικές κρατικές λειτουργίες, την άσκηση της βίας και την απόσπαση οικονομικών πόρων, στους ίδιους τους κρατικούς μηχανισμούς. Με αυτό τον τρόπο τα κράτη αυτά προχώρησαν στην *μονοπωλιακή άσκηση της εξουσίας* τους, χωρίς δηλαδή να μοιράζονται την κυριαρχία τους με άλλες αρχές, για παράδειγμα με εκκλησιαστικές, προυχοντικές ή φεουδαλικές δικαιοδοσίες. Η μονοπωλιακή άσκηση της εξουσίας, όπως περιγράφεται εδώ, είναι το κεντρικό χαρακτηριστικό των κρατών της νεοτερικής εποχής, το οποίο κατηύθυνε τη

διαμόρφωση κρατών κατά τους τελευταίους δύο αιώνες, ουσιαστικά μετά την εποχή της "διπλής επανάστασης", της Γαλλικής και της Βιομηχανικής. Τα εθνικά κράτη, ειδικό αντικείμενο του επόμενου μαθήματος, όπως για παράδειγμα το ελληνικό, που θα απασχολήσει τη συνέχεια των μαθημάτων, είναι στην ουσία τους συγκροτημένα (consolidated), συγκεντρωτικά κράτη, διότι ως προς τη δομή άσκησης της εξουσίας τους ακολούθησαν, ή προσπάθησαν να ακολουθήσουν, το επιτυχημένο αυτό υπόδειγμα. Ο γνωστός σε μας τύπος του εθνικού κράτους έχει ιστορία δύο περίπου αιώνων και εξακολουθεί να υπόκειται και αυτός στις εξελικτικές πιέσεις των ευρύτερων κοινωνικών και πολιτικών δυνάμεων.

Κατά τον Tilly, τα κράτη της νεότερης εποχής στην πορεία τους προς το συγκεντρωτισμό και την μονοπωλιακή άσκηση της κυριαρχίας τους, ταυτόχρονα προσπάθησαν να ομογενοποιήσουν και να τυποποιήσουν το νομικό και το νομισματικό τους σύστημα, να ενοποιήσουν την εσωτερική τους αγορά και τις επικοινωνίες, και να καταστείλουν γλωσσικές και θρησκευτικές ιδιαιτερότητες και τοπικές ταυτότητες προκαλώντας σοβαρές κοινωνικές αντιστάσεις.

Εσωτερικές διαφοροποιήσεις

Ακόμη και αν δεχθεί κανείς το παραπάνω γενικό εξελικτικό σχήμα των τριών φάσεων, αυτό δεν εξηγεί τις επιμέρους διαφοροποιήσεις μεταξύ κρατών, που είναι έκδηλες στην περίπτωση της Ευρώπης με την παροιμιώδη ποικιλομορφία της. Ο Tilly επιχειρεί να ερμηνεύσει την ανάπτυξη δημοκρατικών θεσμών σε ορισμένες περιοχές και όχι σε άλλες με βάση διαφορές ως προς τη σχετική ηγεμονία αφ'ενός της πολιτικής ισχύος και της ικανότητας στην εφαρμογή της άσκησης βίας, αφ'ετέρου της υπεροχής των δυνάμεων της οικονομίας. Στις κοινωνίες, τις οποίες ονομάζει 'εντάσεως βίας', που ήσαν ελάχιστα εκχρηματισμένες (π.χ. Ρωσία, κεντρική Ευρώπη), οι ηγεμόνες αντλούσαν πόρους σε είδος, ενώ η συλλογή των φόρων βρισκόταν κάτω από τον έλεγχο μιας ισχυρής τάξης γεωκτημόνων, οι οποίοι κατά

συνέπεια κατείχαν τον αποκλειστικό έλεγχο της κρατικής μηχανής και των μέσωσ άσκησης βίας. Αντίθετα, στις εκχρηματισμένες περιοχές (π.χ. Αγγλία, Ολλανδία), τις οποίες ονομάζει 'εντάσεως κεφαλαίου', οι κεφαλαιούχοι και τα αστικά εμπορικά στρώματα περιόριζαν την φορολογική επιβολή του κράτους και με την παροχή δανειακών πιστώσεων βοηθούσαν τους ηγεμόνες να κατανείμουν σε βάθος χρόνου την κάλυψη των κρατικών αναγκών και να διαπραγματευτούν πιο συναινετικές μορφές άσκησης εξουσίας. Έτσι, σε αυτές τις περιοχές το βάρος της κρατικής επιβολής ήταν ελαφρύτερο. Μια τρίτη, ενδιάμεση κατηγορία ήταν εκείνη, στην οποία συνυπήρχαν σε αντιπαράθεση και συμβιβασμό η δύναμη των γεωκτημόνων και η ισχυρή εμπορική τάξη (π.χ. Γαλλία).

Άλλη προσέγγιση στην εξέλιξη των ευρωπαϊκών κρατών, όπως εκείνη του βρετανού κοινωνιολόγου Michael Mann (1942 -),⁶ εστιάζει στις μεταβολές της σχέσης ανάμεσα στις πολιτικές εξουσίες και τις δυνάμεις της οικονομίας και στην επίδραση που είχαν πάνω σ'αυτή τη σχέση οι μακροχρόνιοι πόλεμοι, τους οποίους διεξήγαγαν οι ηγεσίες της Ευρώπης, τόσο στο εσωτερικό της ηπείρου όσο και στις υπερπόντιες κτήσεις τους κατά την περίοδο ανάμεσα στον δέκτο έκτο έως και τον δέκατο όγδοο αιώνα. Οι τεράστιες δαπάνες των πολέμων, του ναυτικού εξοπλισμού και των οχυρώσεων υποχρέωναν τους βασιλείς αφ'ενός να κτίσουν συγκεντρωτικούς και αποτελεσματικούς διοικητικούς μηχανισμούς, αφ'ετέρου να προστρέχουν σε κεφαλαιούχους για πιστώσεις, με τις οποίες θα χρηματοδοτούνταν οι πόλεμοι και το νέο κράτος. Σύμφωνα μάλιστα με τον αμερικανό ιστορικό William H. McNeill, ο πολιτικός πολυκερματισμός της Ευρώπης, η διαίρεση σε πολλά στρατιωτικά ισχυρά κράτη, συντηρήθηκε ακριβώς από τις πολεμικές συγκρούσεις των δύο αυτών αιώνων

6. Michael Mann, "The Autonomous Power of the State: Its Origins, Mechanisms and Results", *European Sociology Archives* (1984) 109-136.

(<http://www.sscnet.ucla.edu/soc/faculty/mann/Doc1.pdf>, επίσκεψη: 21 Φεβρουαρίου 2013).

με χρηματοδότηση, σε σημαντικό βαθμό, από το εμπορευματικό κεφάλαιο της εποχής.

Κλασικοί διανοητές

Οι παρακάτω ευρωπαίοι διανοητές, των οποίων το βασικό έργο παρουσιάζεται εδώ με εξαιρετική συντομία, άσκησαν μεγάλη επιρροή στις μεταγενέστερες αντηλήψεις για τη φύση, τη λειτουργία του κράτους και τη θέση του στο διεθνές σύστημα:

Jean Bodin, (1530-1596) 1576: *Six Livres de la République* (Εξι βιβλία περί πολιτείας). Ο γάλλος νομομαθής Jean Bodin έζησε κατά την περίοδο των θρησκευτικών πολέμων στη Γαλλία, ήταν μετριοπαθής και ανέπτυξε πλήρη θεωρία για την έννοια της κυριαρχίας. Υποστήριξε ότι η κυριαρχία του ηγεμόνα πηγάζει από το θεό, είναι απόλυτη, αδιαίρετη, διηνεκής, δηλαδή δεν εξαντλείται σε έναν μόνο βασιλέα, και είναι αναπαλλοτρίωτη.

Hugo Grotius, (1583-1645) 1625: *De jure belli ac pacis libri tres* (Τρία βιβλία περί του δικαίου του πολέμου και της ειρήνης). Ο ολλανδός νομομαθής Hugo Grotius έζησε τις θρησκευτικές διαιρέσεις της Ευρώπης, τους πολέμους των Ολλανδών κατά των Αψβούργων και τον Τριακονταετή Πόλεμο και θεμελίωσε το νεότερο διεθνές δίκαιο. Με αυτό το σύγγραμμα επιδίωκε να εισαγάγει ανθρωπιστικές αξίες στη διεξαγωγή των πολέμων και να θέσει όρια ανάμεσα σε δίκαιους και άδικους πολέμους.

Thomas Hobbes, (1588-1679) 1651: *Leviathan, or the Matter, Form, and Power of a Commonwealth, Ecclesiastical and Civil* (Λεβιάθαν ή η ύλη, μορφή και ισχύς της εκκλησιαστικής και πολιτικής πολιτείας). Ο άγγλος φιλόσοφος Thomas Hobbes έζησε την εμπειρία του αγγλικού εμφυλίου πολέμου, κατά τη διάρκεια του οποίου έγραψε το βιβλίο. Υπήρξε απολογητής της απόλυτης μοναρχίας

των Stuart και ο εμπνευστής της έννοιας του κοινωνικού συμβολαίου. Αυτό στηρίζεται στη συναίνεση της κοινωνίας να εκχωρήσει την κυριαρχία στον μονάρχη, ώστε αυτός να προφυλάξει την κοινωνία από τα ολέθρια πάθη της ανθρώπινης φύσης, που αλλιώς οδηγούν την κοινωνία σε έναν "πόλεμο όλων εναντίον όλων."

John Locke, (1632-1704) 1689: *Two Treatises of Government*. Με το έργο του ο άγγλος φιλόσοφος του Διαφωτισμού John Locke εξέφρασε τις φιλελεύθερες ιδέες, που επικράτησαν στην Βρετανία μετά την πολιτειακή μεταβολή του 1688. Για τον Locke το πολίτευμα, που έπρεπε να επιβάλλει το κράτος δικαίου για την προάσπιση της ζωής, της ελευθερίας και της περιουσίας των πολιτών, εξέφραζε συμβόλαιο μεταξύ κυβέρνησης και των πολιτών. Κάθε αυθαιρεσία αποτελούσε παραβίαση του συμβολαίου αυτού, γεγονός που επέβαλλε στους πολίτες την υποχρέωση της εξέγερσης για την αποκατάσταση του κράτους δικαίου και της αντιπροσωπευτικής διακυβέρνησης.

Jean-Jacques Rousseau, (1712-1778) 1762: *Du Contrat social*. Ο γάλλος φιλόσοφος Jean-Jacques Rousseau υιοθέτησε και αυτός την ιδέα του συμβολαίου, αλλά μεταξύ των πολιτών για την υπαγωγή τους στην κυριαρχία της γενικής βούλησης του λαού. Η λαϊκή κυριαρχία είναι αδιαίρετη και αναπαλλοτρίωτη. Μέσω της έκφρασής της το κράτος αποβλέπει στο κοινό καλό της κοινωνίας. Ωστόσο, η έννοια του κοινού καλού χρησιμοποιήθηκε από τους Ιακωβίνους για να νομιμοποιήσει πολλές από τις ακρότητες της Γαλλικής Επανάστασης.

Adam Smith, (1723-1790) 1776: *An Inquiry into the nature and causes of the Wealth of Nations*. Ο σκωτσέζος φιλόσοφος Adam Smith εξέφρασε την φιλελεύθερη άποψη υπέρ της ελάχιστης παρέμβασης του κράτους, καθώς οι δυνάμεις της οικονομίας, της ελεύθερης αγοράς, παράγουν από μόνες τους τον απαραίτητο πλούτο.

G. W. F. Hegel, (1770-1831) 1821: *Naturrecht und Staatswissenschaft im Grundrisse* (Σχεδίασμα περί φυσικού δικαίου και πολιτικής επιστήμης) Για τον γερμανό φιλόσοφο Georg Wilhelm Friedrich Hegel, καθηγητή φιλοσοφίας στη Χαϊδελβέργη και το Βερολίνο, το κράτος αποτελούσε υπερβατική ηθική οντότητα με δική του βούληση, που ενσάρκωνε την ελευθερία και εξέφραζε το πνεύμα του έθνους.

Karl Marx, (1818-1883) 1867-1894: *Das Kapital* Σύμφωνα με τη θεωρία του γερμανού φιλοσόφου Karl Marx για το σύγχρονό του κράτος. αυτό ήταν εργαλείο στην υπηρεσία της αστικής τάξης για την υποστήριξη των συμφερόντων της, όπως προσδιοριζόταν από τις παραγωγικές σχέσεις του βιομηχανικού καπιταλισμού. Μόνη η εξάλειψη των κοινωνικών τάξεων με την επικράτηση του κομμουνισμού θα είχε ως επακόλουθο την απαλλαγή της ανθρωπότητας από το κράτος.

Max Weber, (1864-1920) 1922: *Wirtschaft und Gesellschaft* (Οικονομία και κοινωνία). Ο γερμανός Max Weber είναι ένας από τους θεμελιωτές της κοινωνιολογίας. Στο έργο του *Η πολιτική ως επάγγελμα* ο Weber διατύπωσε τη θέση ότι το κράτος διαθέτει το μονοπώλιο της νόμιμης χρήσης της βίας, άποψη που, στη συνέχεια, άσκησε μεγάλη επιρροή στην πολιτική θεωρία. Για τον Weber το τελευταίο, σύγχρονό του εξελικτικό στάδιο της πολιτικής οργάνωσης διαμορφωνόταν κάτω από την εξουσία του νόμου με την επικράτηση της απρόσωπης, ορθολογικής γραφειοκρατίας. Ο εξορθολογισμός των γραφειοκρατικών δομών του κράτους θα μετασχημάτιζε τις κοινωνίες από παραδοσιακές κοινωνίες αξιών σε ορθολογικά ελεγχόμενους οργανισμούς.

Βιβλιογραφία

Hall, John A., επ. *States in History*. Oxford, 1989.

Mann, Michael. *Οι πηγές της κοινωνικής εξουσίας*. τ. 1-2, Αθήνα: Πόλις, 2008.

Tilly, Charles. Coercion, Capital, and European States, AD 990–1990. Cambridge, Mass., 1990.

Κιτρομηλίδης, Π. Μ. *Πολιτικοί στοχαστές των νεότερων χρόνων*. Αθήνα: Πορεία, 1999.

Μάνεσης, Α., *Συνταγματική θεωρία και πράξη*. Θεσσαλονίκη, 1980.

Σβολόπουλος, Κ. *Η οργάνωση της διεθνούς κοινωνίας: ιστορική επισκόπηση*. Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας, 1996.

Σημειώματα

Σημείωμα Ιστορικού Εκδόσεων Έργου

Το παρόν έργο αποτελεί την έκδοση 1.0.

Σημείωμα Αναφοράς

Copyright Εθνικών και Καποδιστριακών Πανεπιστημίων Αθηνών, Κατερίνα Γαρδίκια, 2015. Κατερίνα Γαρδίκια. «Νεότερη Ελληνική Ιστορία Α'. Ενότητα 1: Το κράτος». Έκδοση: 1.0. Αθήνα 2015. Διαθέσιμο από τη δικτυακή διεύθυνση: <http://opencourses.uoa.gr/courses/ARCH1/>.

Σημείωμα Αδειοδότησης

Το παρόν υλικό διατίθεται με τους όρους της άδειας χρήσης Creative Commons Αναφορά, Μη Εμπορική Χρήση Παρόμοια Διανομή 4.0 [1] ή μεταγενέστερη, Διεθνής Έκδοση. Εξαιρούνται τα αυτοτελή έργα τρίτων π.χ. φωτογραφίες, διαγράμματα κ.λ.π., τα οποία εμπεριέχονται σε αυτό και τα οποία αναφέρονται μαζί με τους όρους χρήσης τους στο «Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων».

[1] <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>

Ως **Μη Εμπορική** ορίζεται η χρήση:

- που δεν περιλαμβάνει άμεσο ή έμμεσο οικονομικό όφελος από την χρήση του έργου, για το διανομέα του έργου και αδειοδόχο
- που δεν περιλαμβάνει οικονομική συναλλαγή ως προϋπόθεση για τη χρήση ή πρόσβαση στο έργο
- που δεν προσπορίζει στο διανομέα του έργου και αδειοδόχο έμμεσο οικονομικό όφελος (π.χ. διαφημίσεις) από την προβολή του έργου σε διαδικτυακό τόπο

Ο δικαιούχος μπορεί να παρέχει στον αδειοδόχο ξεχωριστή άδεια να χρησιμοποιεί το έργο για εμπορική χρήση, εφόσον αυτό του ζητηθεί.

Διατήρηση Σημειωμάτων

- Οποιαδήποτε αναπαραγωγή ή διασκευή του υλικού θα πρέπει να συμπεριλαμβάνει:
- το Σημείωμα Αναφοράς
- το Σημείωμα Αδειοδότησης
- τη δήλωση Διατήρησης Σημειωμάτων
- το Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων (εφόσον υπάρχει)

μαζί με τους συνοδευόμενους υπερσυνδέσμους.

Χρηματοδότηση

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό έχει αναπτυχθεί στο πλαίσιο του εκπαιδευτικού έργου του διδάσκοντα.
- Το έργο «**Ανοικτά Ακαδημαϊκά Μαθήματα στο Πανεπιστήμιο Αθηνών**» έχει χρηματοδοτήσει μόνο τη αναδιαμόρφωση του εκπαιδευτικού υλικού.
- Το έργο υλοποιείται στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» και συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) και από εθνικούς πόρους.

